

A.Gergely András

A „vad gondolkodás”, avagy az államellenesség antropológiája

Szerencsés kevesek alapkönyve, a politikai antropológia és a dél-amerikanisták egyik kivételesként megbecsült forrásműve jelent meg most magyarul is, Pierre Clastres tanulmányválogatása, *Az erőszak archeológiája*.¹ A kötet írásai az 1977-ben fiatalon elhunyt szerző posztumusz gyűjteményéből valók (*Recherches d'anthropologie politique*, 1980) s talán legfontosabb korszakos írásaiból állt össze (az eredeti tucatnyi írásból hatot kiemelve). E tanulmányok fókuszált ismeretköre a vadság értelmezésének és megértésének céljával járja körül a mintegy másfél évtizedes terepmunkára épülő kérdéstömeget, melynek efféle feldolgozásával az amúgy is Lévi-Strauss tanítvány pontosítja, helyenként elvitatja mestere terepkutatási nézőpontjait, s vitába bocsátkozik Boglár Lajossal, valamint néhány más indiánkutatóval is.

Mi sem lehet bátrabb, mint másfélszáz oldalnyi antropológiát „röviden összefoglalni”... Talán meg sem próbálnám. Annyi azonban bizonyos, hogy korunk új társadalmi mozgalmi, civil ellenállásai, dacos antipolitikai vagy zúzó hatalomkritikai narratívái roppant sokat köszönhetnek a kényszerhatalommal élő államok elleni „primitív” ellenállás és precivilizatorikus magatartás-modellek Clastres-nyújtotta példáinak. A politikai ideológiák hangos XX. századában, a fejlődés-elméletek és kulturális modell-keresések válság-időszakaiban kiváltképp fontossá válik az államiság előtti, államiság elleni és államnélküli társadalmak szerveződésében, állandóságában és megmaradásában főszerepet játszó egyensúly-keresések mérlegelése. Mivel a „primitívnek” mondott világok, a valójában csak sikertelenül és időlegesen gyarmatosított társadalmak életvilágának harmóniai és rejtett konfliktusai immár a legtotálisabb demokráciák válsághelyzeteivel szemben is ellenpontot kínálnak, ezért legalább megfontolandóként érdemes figyelembe vennünk a kényszernélküli politikai rendszerek esélyeit. Clastres a „nem-kényszerítő” politikai rendszer, a reprezentatív hatalom békecsináló és harmónia-kereső funkciója felől tekinti e gyarmati világok népeit, s dél-amerikai indián kultúrákban eltöltött másfél évtizede alapján alátámasztja azt is, hogy lehetséges (mert létezik!) olyan társas létmód, melyben nem a gazdasági haszonnak totálisan alárendelt munkamegosztás

---

¹ *Az erőszak archeológiája*. Fordította: Ádám Péter, Csímár Péter. Qadmon Kiadó, Budapest, 2015., 176 oldal.

a meghatározó, s főképp nem az életvilágot destabilizáló külső erőknek megfelelés adja a létideológia legfőbb hivatkozási szempontját.

Meglehet, a dél-amerikai esőerdők indiánjainak fölidézése már egy nagyságrenddel nagyobb olvasó-számot adna, mint a politikai antropológia hazai „fan-klubja”. A hatalom természetrajzát politikai térben érdeklődéssel figyelők már további nagyságrendet képviselnének, s – egyre szélesedőnek tetsző – körben a politikatudomány, az államelmélet, a politikai filozófiák, a fejlesztéspolitikák, a lokális világok, helyi társadalmak, civil mozgalmak iránt érdeklődők, a politikai pszichológia, a konfliktus-kutatások, az önkreatív társadalmi esélyeket keresők, a civilitás és civilizáció különböző szintjeit belátni hajlamosak, az államérdek és hatalmi státuszharok elemzésére készek, a csoportkonfliktusok természetrajzát belátni hajlandók, a civilizációs és „alulcivilizáltak” világait szembeállítani törekvők, az erőszak lélektanára fogékonyak, vagy akár csupán az egyetemes etnológia értékei iránt érdeklődéssel nyitottak is fősorakozhatnának itt a könyves pult előtt. Mindannyiuknak számos meglepetést, érdekességet, stiláris izgalmat tartogat a kötet.

Clastres munkáiban a „nemes vadember” léte, a „primitív” közösségek egyedei állnak az egyik oldalon, s velük átellenben a „leghidegebb szörnyeteg”, az államiasodott intézményrendszer alkotja a világ szerveződésének főbb pólusait. Előbbi – még ha olykor „vad” ténylegesen is – a maga civilizáltságát, vagyis évszázados-évezredes létmódját a történelem tanúsága szerint csakis akkor képes megvédeni az utóbbi elnyomásától, ha megerősíti oppozíciós álláspontját, s a „társadalom az állam ellen” folytatott küzdelmében folyamatosan a totális szabadság pártján marad meg, jobbára eredendő törzsi közösségi mivoltában. Ennek megfelelően elvitatja a tekintély nyugati értelemben vett, és kizárólagos igazság/osság/ot, jogosultságot önmagára osztó szerepkörét, mely küzdelemben „a történelem nélküli népek történelme” válik (a sokszor etnikai alapú) ellenállás fő stratégiájává, s lesz vitathatóvá az evolúciós érvelések fejlődési céljait beteljesítő állam szerepe is, főképp, ha az oppozíció a kényszerhatalom és parancsolás, gyarmatosítás és megváltó befolyás ellen tiltakozó természeti népek életvilágát jeleníti meg. Az államiasult hatalom ugyanis nem rest a maga erőszak-monopóliumát nem elsősorban a közös emberi értékek védelmében, hanem épp bizonyos saját érdekek mentén, akár e közösségek megsemmisítése árán is kierősködni.

Sántító összegzésben talán ekképpen lehetne összefoglalni Pierre Clastres fő művét (*La Société contre l'État. Recherches d'anthropologie politique*, 1974),² mely nemcsak az egyetemes etnológia tudásterületének egyik alapműve, hanem sajnos magyarul még nem hozzáférhető szakmunka, s így *Az erőszak archeológiája* mindenekelőtt hiánypótló, de ezenfelül a dél-amerikai indián kultúrák antropológiája szempontjából is roppant jelentőségű. A szövegek ugyan a hetvenes években keletkeztek, de jelentőségük és jelentésük magában a „korszerűség” és „időtlenség”, modernitás és „primitívség”, „haladás” és „elmaradás” kontrasztjában fogalmazható meg, ami pedig mindennapos agyalásaink tárgya, eszköze, érvrendszerünk bázisa szokott lenni, párban vagy szemben „A Hatalommal”, kontrasztban az Állammal, hierarchiában az egyénnel, ideológiákban „a néppel”. Vagyis hát, még mielőtt a kötetről tartalmi ismertetőt vagy vázlatos közlés-kivonatot adtunk volna, érdemes szöveg-értékeire is utalni, mert élmény-anyaga valóságos irodalmi tónussal és sűrűséggel, a legjobb francia esszéirodalom hagyományaival, a tudományos ráébredések tényeken túli intimitásainak ismertetésével telített, s ezzel „szerzőtársat”, értelmező partnert csinál olvasójából. A kötet címében rejlő direkt utalás az „archeológiára” nem pusztán a múlt feltárása a jelenre maradt leletek, régészeti felfedezések ürügyén, vagy az ezekből megfejthető-kibontható-feltételezhető jelentéstartalmak és közlésterek leíró felhasználása, hanem maga a létezés régészete, az emberi társadalmak egyik legősibb fegyvertárának, az erőszaknak középpontba állításával megvilágítható kutatási téma. Mindezekon felül izgalmas politikai, politika-filozófiai, társadalomtörténeti és erkölcskritikai tónusa is megragadja olvasóját a személyes részvételen alapuló tudás-gyűjtés, a résztvevő megfigyelésen és elemzésen át megszerzett tudás összegző felmutatása révén, a tradíciók és szabálykövetési modellek indián kultúrákban (guayaki, guarani, chulupi, aché, janomami, stb.) értelmezhetővé váló és modern társadalomtudományba illeszkedően tanulságossá tett körképe segítségével.³

Clastres a francia társadalomtudományi oktatás híresen kiváló alapintézményeiben szerezte meg kutatási alapjait, s Amazóniában, továbbá az Orinoco mentén, Paraguayban, Bolíviában,

---

² On-line olvasható itt:

[http://www.histoireebook.com/public/ebook2/Clastres_Pierre - La societe contre l etat.zip](http://www.histoireebook.com/public/ebook2/Clastres_Pierre_-_La_societe_contre_l_etat.zip)

³ Clastres 1963 és 1974 között kutatott dél-amerikai indiánok között, ezekből a terepmunkáiból állította össze köteteit (*Chronique des indiens Guayaki*, 1972; *Le grand parler. Mythes et chants sacrés des Indiens Guarani*, 1974; *La Société contre l'État*, 1974; *Archéologie de la violence. La guerre dans les sociétés primitives*, 1977; *Recherches d'anthropologie politique*, 1980; *Mythologie des indiens Chulupi*, 1992.), s közben 1974-től Tudományos Kutatások Nemzeti Központja (CNRS) munkatársa, valamint 1975-től kutatásvezető a párizsi École Pratique des Hautes Études-ön.

Brazíliában is az őshonos indiánok egyik legismertebb kutatójaként, majd a politikai antropológia tudásterületének egyik első kidolgozójaként híresült el. Még *A társadalom az állam ellen* című könyvében szembesítette olvasóit nemcsak az állam intézményét az egyetemes fejlődés egyik csúcspontjának vélő, s az evolucionista felfogások ellentmondásait feledni látszó aspektussal /nevezetesen azzal, hogy ez sosem volt hiteles ideál, s a politikai antropológia épp attól kaphat létjogot, hogy kimondhatja a kényszerítésre képtelen, vagy „nem-kényszerítő” állam és a „primitívnek” titulált törzsi világ államtalan szerveződésmódjának magasrendűségét/. Az *erőszak archeológiájában* további számos teoretikus és eseti példát is fölhalmoz ennek az életvilágnak egyértelmű létjogáról, sőt előnyéről és hasznáról is. Az „ellen”-teóriával egyben az egyenrangú egyének közötti parancsolási viszonyt és engedelmeskedési kényszert is elvitatja, az uralom archeológiai mélyrétegeiben pedig a gazdaságilag még alá nem rendelt és erőszakkal kívülről még el nem nyomott népekről-népcsoportokról szól. Maga a szólás módja is emberközeli és közvetlen, s a kutatói szerep, a belátás és megértés eszköztára pedig példás Clastres esetében. Vallja tudósi érdeklődése mellett kételyeit is, fölvezetve okfejtései között a másfajta értelmezések dilemmáit is, de elkötelezetten hű kíván maradni kutatott terepének lakóihoz.

A kötet első írása (*Vad etnográfia*) egy keresztény leányról szól, aki az indiánok fogságába esve húsz évig, két férj mellett és számos gyerek szülése után megismerheti a vad törzsi norma- és szokásrendet, majd kilépve a törzsi létből, egy hosszú és őszinte interjúban elmeséli egész addigi életvilágát. Ez a kívülről és belülről egyszerre látás, amely roppant módon hasonlít az antropológus kutatói szerepköréhez, normáihoz, erkölcséhez és megismerői céljaihoz is, Clastres szerint valamiféle „tojáshéjban” rejlő titokvalóság belátásához hasonlít, melyről feltörés nélkül próbáljuk elmondani, milyen belülről. További fejezeteiben még sorra keríti az etnokannibalizmus, a sámánizmus és a hatalom indián fogalmának kérdéseit, hogy megállapíthassa magáról a tudásról, amit az antropológusok vizionálnak. „Az antropológia teljesen vakon (vagy talán egyszerű struccpolitika volna ez?), valami homályos bizonyosságtól vezetettve elsiklik egy olyan terület felett, amelyet lehetetlenség meghatározni a szellem, lélek, test, ekstázis stb. fogalmai mentén, de amelynek középpontjában nem más áll, mint a Halál: az teszi fel az utolsó, csúfondáros kérdést” (Clastres 2015:18). Akár az Élet, akár a Halál teljességértékű mibenléte örök alapkérdés a kutató számára, de ennek komplex mivoltáról, a lét küzdelmeiről, a csoportok egymás közötti harcairól, és a dél-amerikai törzsek közötti ellenségeskedés erősödéséhez vagy megoldásmódjaihoz szükséges tudástól csak akkor juthat el a bizonyosságig és rész-ismeretekig, ha a hatalom mint szakralitás, a béke és a viaskodás mögötti kérdések (csereviszonyok, területbirtoklás, megélhetési feltételek, konfliktusmegoldási rutinok,

stb.) a megismerés során kibomlanak ilyesfajta vallomásokból, mint az említett indián asszonyé. „A primitív társadalom dúsan burjánzó életével összevetve ugyanis a tudós beszéde inkább emlékeztet egy olyan ember hebegésére, aki nemcsak dadog, de tetejébe még félszemű is... (...) ...tologatjuk a jelentéseket, amelyek a felénk irányuló minden lépésünknel egyre arrébb csúsznak... /ezáltal/ a tudomány nyelve megmarad a Vadakról, de nem a Vadak által folytatott diskurzusnak” lesz részévé. Hozzájuk hasonlóan nekünk sem sikerült kivívnunk „a megkettőződés szabadságát, hogy itt is legyünk, meg ott is, még hozzá úgy, hogy ne veszítsünk el mindent egyszerre, valamiféle senki földjén találva magunkat. Egyikünk sem bír azzal a tudással, amely teljessé válása esetén szép csendben meg is semmisülne” – ahogyan a helyi főnök, mikor rádöbrent, hogy már tisztelői körében „többé nem minősül főnöknek, inkább a hősi halált választotta” (Clastres 2015:20-22. old).

A megismerő technikák, a helyi életmód és értékrend számos további érzéletes bemutatása és tanulságos elemzése útján vezet be Clastres (mint kutató és oktató szerző) a „vad” társadalmak, indián helyi kultúrák mélyebb és mélyebb rétegeibe. Kötetének minden példázatát, „tanulságát” nem lehet ide-idézni, s nem is a „poén” citálása lenne célom, mint inkább az önmagára is reflektálni képes tudós munkájára fölhívni a figyelmet. Ahogyan az etnocídiumról ír (2015: 31-46), a hatalom funkciójáról a primitív társadalomban (2015: 47-56), az erőszak és a háború viszonyáról a vadaknál (2015: 57-114), vagy a primitív férfi mint harcos teljesség-értékű szereprendszeréről (2015: 115-164), végül a törzsi világban a harcos mitológiai reprezentációiról (2015: 165-174), az mintegy kiegészül a kutató-gyűjtő-okostojás fehérember és a bennszülött viszonyának szinte humoros parafrázisával (2015: 23-30), ahol villanófényt kap a büszke turista együgyűsége és a helyiek leleményessége, ezzel is mintegy árnyaltan és példázatosan illusztrálva, miképpen vagyunk képzelt nagyságunkban is kicsinyek a kicsinységükben is óriási indiánokhoz képest. Tudásunk, „rabolt” ismeretkincsünk, fölfuvalkodott fogalmi apparátusunk és egész értékrendünk száználmasan lekezelő tud lenni a „primitívnek” tekintett világok lakóival szemben, miközben épp az Ő teljes világuk rejtettsége és rétegzettsége nem is tudhat föltárujni efféle ráközelítésekkel...

Mértékadó és választékos minőségű Clastres nemcsak kutatói érzékenysége, elemzőkészsége, tematikus tájékozottsága és elbeszélő rutinja – melyet a kötet kiváló fordítói is híven és gazdagon felmutatnak, valóban érzékeny tónusban! –, de mindemellett a szaktudomány tényleg egyik kivételes kutatójától egy valóban jól válogatott kötet állt itt össze. A kultúrakutatási és pre-politikai világokat megjelenítő tanulmányok Pierre Clastres viselkedés-archeológiai, helyenként a „messzi népek felfedezői” és a gyarmatosító hódítók ellenében hangzó tézisei révén olyan struktúra-követő, de érzékenyen empirikus művet formálnak, melyet a

A.Gergely András: A „vad gondolkodás”, avagy az államellenesség antropológiája

legjobbak között becsülhetünk meg a politikai antropológia és a dél-amerikanisták munkáinak egyre gyarapodó gyűjteményében. Talán már csak rajtunk, olvasókon áll, hogy *A társadalom az állam ellen* kötetét is érdemes legyen megjelentetni...